

Елинизъмът въ стара Тракия и Македония.*

отъ

Гавр. И. Кацаров

I.

Общоизвѣстно е, че старитѣ гърци сж създали една единствена по рода си култура, която е била разпространена отъ римлянитѣ по всички области на тѣхната широка империя и която чрѣзь посрѣдничеството на християнството е легнала и въ основитѣ на днешната европейска цивилизация. Ала въодушевението за класическата древностъ, което владѣеше просвѣтитѣ умове въ 18 в., вѣрата, че идеалниятъ елински народъ само по силата на своя вроденъ гений се въздигналъ по чудесенъ начинъ до най-високо съвършенство, това днесъ, благодарение на критическата историческа метода и на новитѣ археологически открития, които твърдѣ много разшириха нашия хоризонтъ, е отстѣпило мѣсто на по-трѣзво схващане и по-вѣрна прѣцѣнка на гръцката култура.

Когато гърцитѣ навлѣзли (ок. 2000 г. пр. Хр.) въ историческитѣ си жилища, тѣ заварили тамъ едно другоплемено население, което тѣ покорили и съ което тѣ се смѣсили.¹⁾ Сродството на много мѣстни имена въ Гърция съ мѣстни имена на М. Азия ни показва, че това пранаселение е принадлежало на малоазиатската (или карийска) раса, която не е нито индоевропейска, нито семитска²⁾ Това пранаселение е имало по-висока култура и безспорно е упражнило влияние върху новодошлитѣ прѣселенци.

Въ II хилядогодие пр. Хр. цѣвнала въ източната часть на островъ Критъ една блѣскава модерна култура,³⁾ чиито основи сж положени пакъ отъ народъ, сроденъ съ малоазиатскитѣ племена, ала голѣмиятъ ѝ разцвѣтъ се дължи на източно влияние, именно на Египетъ и Вавилония. Критското население обаче преработило

* Сказка, четена въ общо събрание на Българското Археологическо и Географическо дружества въ София на 1. II. 1920 г.

чуждитѣ елементи по оригиналенѣ начинѣ и създадо, особено въ изкуството, нови нѣща, които обратно сж повлияли твърдѣ плодовито върху Египетѣ. Отѣ критското културно срѣдище излизатѣ лжчи, които засѣгатѣ съ влиянието си М. Азия, Сирия, Балканския полуостровѣ, Гърция, Италия и дори Испания. Особно въ Гърция, влиянието на критската култура е било много силно: критски майстори сж градили укрѣпенитѣ палати въ Микена и Тиринтѣ, въ които сж властвували грѣцки князе надѣ покореното туземно население; кжщни украси, орждия, сждове, златни украшения, всичко е по критски образецѣ.⁴⁾

Новонахлудитѣ въ Гърция сѣверо-западни племена (дорийско прѣселение)⁵⁾ съсипали критско-микенската култура; започва се периодѣтѣ на грѣцкото срѣдновѣковие, което има много общи чѣрти съ европейскитѣ срѣдни вѣкове. Въ М. Азия обаче връзката съ по-старата, микенска култура не е била прѣкъжната, както въ Гърция; тамѣ (особно въ Иония) културното развитие продължава въ постоянна връзка и взаимодѣйствиѣ съ малоазиатскитѣ племена: тамѣ се доврѣшва и развитието на грѣцкия епосѣ.⁶⁾

И въ тоя периодѣ грѣцитѣ сж възприели важни културни елементи отѣ изтокѣ; така напр. въ вазовата живопись, па и въ други клонове на изкуството, намираме много източни мотиви;⁷⁾ отѣ финикянитѣ била приета азбуката,⁸⁾ отѣ Мала Азия мѣркитѣ и теглилкитѣ (малоазиатскитѣ пѣкъ произлизатѣ отѣ Вавилония), отѣ Лидия монетата, която упражнила силно влияние върху развитието на стопанския животѣ.

Отѣ VII в. се започва новѣ периодѣ въ развитието на елинската култура; народѣтѣ дохожда до съзнание на своята сила и започва борба противѣ аристокрацията за политическа свобода и икономическо подобрѣние.⁹⁾ Аристокрацията отстѣпва мѣсто на демокрацията. Въ Иония се турятѣ основитѣ на философията и науката, която се откъсва отѣ традицията и търси ново, рационално разрѣшение на свѣтовнитѣ проблеми. Сега се явява противоположностѣ между Гърция и Изтокѣ, който не могѣлъ вече да даде нищо на грѣцкия духѣ.

Елинитѣ, издигнати на висока степенѣ развитие, почватѣ да гледатѣ отѣ високо на всички народи, които не участвували въ тѣхната цивилизация; думата „варваринѣ“ (βαρβαρος), която по-рано означаваше само не гърка (по раса), собствено тоя, който говори неразбираемѣ езикѣ, сега добива презрително значение и означава всички, които нѣматѣ елинско образование, безѣ огледѣ къмѣ потеклото имѣ.¹⁰⁾

Завоеванията на Александра Велики¹¹⁾ отворили на грѣцката култура и вѣтрешнитѣ области на Изтока, дори до Индия. Силенѣ

потокъ прѣселенци отъ Елада се излива къмъ изтокъ, дѣто изникнали многобройни гръцки градове, особно въ Сирия. Съ течение на врѣмето, разликитѣ между гърци и македонци отъ една страна, и чуждоземци отъ друга, се изглаждатъ и се образува смѣсено гръцко-ориенталско население. Вслѣдствие на това, както въ философската теория, тѣй и на практика, почва да изчезва разликата между елини и варвари; изниква космополитизъмътъ.¹²⁾

На Изтокъ елинската култура не е могла да проникне много дълбоко и да убие напълно източния духъ;¹³⁾ напротивъ, съ време източнитѣ елементи изпжкватъ по-силно и почватъ да влияятъ върху гърцитѣ; това се забѣлѣзва и въ политическия, и въ стопанския, а особно ясно въ религиозния животъ; египетскитѣ и източнитѣ божества се отъждествяватъ съ гръцкитѣ, та произлиза извѣстниятъ религиозенъ синкретизъмъ, който достига върха на развитието си въ императорската епоха.

Въ IV в. пр. Хр. гръцкитѣ държавици (πόλεις) били способни само да си прѣчатъ една на друга; вжтрѣшни и външни борби разяждали все повече и повече основитѣ на тѣхната култура. Обединението на гърцитѣ се налага отъвнѣ: отъ прѣснатата сила на македонския народъ и здравата му монархия. Слѣдъ Александровитѣ завоевания се почва голѣма емиграция отъ Елада къмъ Изтокъ, дѣто се прѣмѣстилъ центърътъ на икономическия животъ; това не малко е съдѣйствувало за отпадъка на гръцката култура.¹⁴⁾ Когато въ II в. пр. Хр. се намѣсватъ въ Гърция римлянитѣ, тя се намирала вече въ голѣмъ упадъкъ и разложение. Ако още въ класическо врѣме характерътъ на гръцкия народъ показва въ морално отношение доста тъмни страни,¹⁵⁾ то сега, слѣдъ като прѣсѣхнала творческата му сила, тия тъмни страни по-силно се хвърлятъ въ очи.

Великиятъ римски ораторъ Цицеронъ казва: „азъ имъ давамъ славата въ литературата, признавамъ прѣвъзходството имъ въ много отъ изкуствата, не имъ отричамъ нито грацията на езика, ни дълбочината на духа, ни богатството на краснорѣчието“. Обаче Цицеронъ¹⁶⁾ твърди, че добродѣтелята е чужда на това племе. У гърцитѣ (казва единъ съврѣменникъ¹⁷⁾ на Цицерона) които сж изгубили свободата си поради своята подлостъ, не могатъ да се търсятъ примѣри за мораль. Особено гърцитѣ на изтокъ (М. Азия, Египетъ и пр.) Цицеронъ рисува съ много черни бои: лъжата не имъ струва нищо, клетвопрѣстѣпничатъ и лжесвидѣтелствуватъ безъ никакво стѣснение; нахалността и безсрамието имъ сж безгранични; тѣ сж бърборковци и пустохвалци; нѣмало никой, дори и най-мжченъ въпросъ, който тѣхнитѣ ритори не могли да разрѣшатъ веднага

безъ прѣдварителна подготовка. Тоя лекъ народъ отдава голѣмо значение на нѣща, които собствено прѣдставятъ твърде малкъ интересъ; за тѣхъ единъ атлетъ-побѣдителъ е по-значителна личностъ отъ единъ римски триумфаторъ. А особено се отличаватъ съ искусството ласкателство; никой народъ не може да ги стигне въ това отношение; особено сж щедри съ ласкателства къмъ силнитѣ на деня и т. н. Съ тая тѣхна лекостъ, която ги прави да бждатъ лъжливи, подли, неблагодарни, дори жестоки, се обяснява и безредието, което владѣе въ общественитѣ имъ работи.

Строго се произнасятъ върху гръцкитѣ пороци и по-сетнѣшни автори; Ювеналь бичува въ сатиритѣ си тѣхнитѣ слабости и пагубното влияние, което упражнявали върху римското общество.¹⁸⁾

II.

Елинското влияние върху Македония и Тракия е изхождало прѣдимно отъ колониитѣ по брѣга на Адриатическо, Егейско и Черно-море. Мнозинството отъ гръцкитѣ колонии изобщо е било основано съ търговска цѣль, да се осигуряватъ и улесняватъ търговскитѣ сношения съ далечни страни; затова тѣ лежали по брѣга на морете; сполучливо бѣлѣжи Цицеронъ.¹⁹⁾ че гръцкитѣ колонии образували единъ видъ ивица, съ която били поржбени варварскитѣ земи, Въ вжтрѣшността на тия земи гръцитѣ не прониквали, па и нѣмали сила да проникнатъ. Но въпрѣки това, че елинската култура е била брѣгова, около Срѣдиземно море, пакъ елинското влияние е намирало хиляди пжтища, да прониква и навжтрѣ. Ако дори въ елинистично врѣме, слѣдъ Александра Велики, елинството показало още такава привлѣкателна сила, че могло да спечели почва между голѣмитѣ народи на Изтокъ, които имали стара култура, то толкова по-голѣмо е било влиянието му върху слабокултурнитѣ траки, македонци, скити и пр.²⁰⁾

Македонско-тракийскитѣ брѣгъ е билъ колонизиранъ главно отъ коринтяни и халкидци.²¹⁾ Още въ 8 в. пр Хр. халкидци и еретрийци основали по третѣ езика на Халкидаческия полуостровъ нѣколко малки земледѣлски селища; особено полуостровъ Ситония (дн. Касандра) билъ твърдѣ пригоденъ за лозарство. Въ Атонъ се поселили прѣдимно еретрийци; но и по-късно тука мнозинството на населението образували пеласги и траки, които освѣнъ на свой езикъ говорѣли и гръцки (Тукид. IV 109).

Източния брѣгъ на Халкидика отъ Атонъ до Струма били заели прѣселенци отъ о-въ Андросъ (колонии: Сане, Акантъ, Стагиръ, Аргилъ, послѣдната съ тракийско име). — Още прѣди

половината на VII в. пр. Хр. паросцитѣ завзели о-въ Тасосъ, като водили упорити борби съ тракийското племе Саи, което населявало Тасосъ и срѣщния брѣгъ; колониститѣ успѣли да завзематъ една ивица отъ тоя брѣгъ и да турятъ рѣжа върху златнитѣ рудници при Скаптеспле (въ Пангей), отъ които изкарвали около 80 таланта годишенъ доходъ.²²⁾ За улеснение па търговията съ тракийскитѣ племена па вжтрѣшността били основани нѣколко емпории (тържища) по брѣга, напр. Галепсъ, Ойсиме и др. Въ самия Гасосъ гърцитѣ продължили обработването на металнитѣ богатства — порано експлоатирани отъ финикяни и траки —, но произвеждали главно вино, което се изнасяло чакъ до южна Русия. Тракитѣ около Пангей възприели тасоската азбука и монетна система.

Когато тасосцитѣ се опитали да завзематъ пристанището Стриме (при Ялж-дере), тѣ влѣзли въ конфликтъ съ колонията Маронея, която била основана отъ хиосци. Прочути били въ старо врѣме хубавитѣ лозя, що вирѣли по склоноветѣ на Исмаръ (Каракушъ). Исмарското вино на тоя брѣгъ, обитаванъ отъ тракийското племе кикони, се възхвалява въ Одисеята като божествено питие.

При устието на Места въ 654 г. пр. Хр. клазоменци основали колония Абдера²³⁾ (Кале-Бурунъ при Булустра); сказанието разказва, че Абдера била основана отъ Херакла на мѣстото, дѣто неговиятъ любимецъ Абдеръ билъ разкъсанъ отъ конетѣ на тракийския царъ Диомедъ. Ала тракийцитѣ прогонили колониститѣ. Въ 543 г. селището било възобновено отъ теосци и скоро станало богатъ и мощенъ градъ. Въ 376 г. билъ нападнатъ и съсипанъ отъ трибалитѣ, слѣдъ което политическото му значение се изгубва. Въ тоя градъ се родили виднитѣ грѣцки философи Левкипъ, Демокритъ, Протагоръ, Анаксархъ, поетътъ Никенетъ и др. При все това жителитѣ му минували като ограничени и тъпи. Лѣкарътъ Хипократъ (V в.) говори за чести болести въ Абдера; Ювеналъ споменува тежкия въздухъ на това мѣсто; едва ли има съмнѣние, че и въ старо врѣме тукъ е върлувала маларията и е изтощавала силитѣ на жителитѣ.

По-нататъкъ трѣбва да споменемъ колонията Месамбрия — вѣроятнo при Шаплж-дере, около 12 клм. западно отъ Макри; при разкопкитѣ, които станаха тука прѣзъ 1917 г., се намери единъ голѣмъ мраморенъ релефъ отъ V в. пр. Хр. (сега въ Народния музей).²⁴⁾ При Макри сѣщо е имало грѣцки градъ, основанъ на мѣстото на по-старото тракийско селище Серрионъ; при нашата обиколка изъ тия мѣста прѣзъ 1917 год. можаме да установимъ, че това прѣлестно кѣтче е било обитавано още въ прѣдисторическо врѣме.

При устието на Хебросъ (Марица) еолийци отъ Митилене и Киме основали колонията Еносъ, която съ търговия и земледѣлие достигнала значително благосъстояние; тоя градъ се споменува още у Хомера; споредъ Страбона по-рано се наричалъ Полтимбрия, по име на тракиеца Полтисъ.

Тракийскитъ Херсонесъ (Галиполски полуостровъ)²⁵⁾ билъ завзетъ също отъ еолийци, по староседѣлското тракийско племе долонки се запазило тукъ до късно врѣме. По-сетнѣ полуостровътъ билъ колонизиранъ отъ атинци. Около 560 год. долонкитѣ, притискани отъ съседитѣ си апсинтии (трак. племе, западно отъ Мраморно море), повикали отъ Атина на помощъ Милтиада (чичо на побѣдителя при Маратонъ), който завзелъ полуострова, съградилъ една 7 клм. дълга стѣна (отъ Пактия до Кардия, при Бакла-бурунъ), която защищавала полуострова отъ неспокойнитѣ сѣверни съседни, и създалъ едно гръцко-тракийско княжество. Около 514 год. тука владѣялъ Милтиадъ II, който се оженилъ за Хегесипила, дъщеря на тракийския князь Олоръ; бащата на Тукидида, най-великия гръцки историкъ, се наричалъ Олоръ и е билъ потомъкъ на князь Олора. Въ 494 г. перситѣ завладѣли Херсонесъ, но слѣдъ несполучливия имъ походъ противъ Елада Атина отново се установила тамъ, защото пѣтятъ прѣзъ Дарданелите къмъ Черно-море е билъ отъ жизненъ интересъ за нея, поради житната търговия съ южна Русия. По-късно това важно мѣсто пада въ рѣцѣтъ на Филипа Македонски.

Най-важна колония на сѣверния брѣгъ на Пропонтида била Перинтъ (въ III в. сл. Хр. Хераклея, дн. Ерегли), основана около 600 г. отъ самосци; населението ѝ било силно смѣсено съ тракийци. Мегаряни пѣкъ въ първата половина на VII в. завзели Селимбрия (дн. Силиврия), старо тракийско селище съ тракийско име.

Дорийци отъ Мегара още въ първата половина на VII в. обърнали внимание на чаровнитѣ брѣгове на Босфора, особно на прочутия заливъ — Златенъ-рогъ (Хрисокерасъ); тамъ тѣ основали Византионъ (около 660 г.), нареченъ по име на тракиеца Визасъ.²⁶⁾

Голѣмиятъ си разцвѣтъ въ старо врѣме тая колония дължала главно на това, че тя владѣла търговския пѣтъ между Черно и Егейско море и могла да облага съ мито всички стоки, които минавали тамъ, особено житото, изкарвано отъ южна Русия и тракийския брѣгъ на Черно-море, което било тъй необходимо за бѣдната съ житни произведения Елада; второ на това, че морското течение докарвало тука паламудитѣ, които плували отъ Понта къмъ Пропонтида; византийцитѣ ловѣли рибата, солили я и водѣли съ нея твърдѣ доходна търговия. Тракийското население на полуострова

— витинитѣ — водѣло упорити борби за своята земя противъ неканенитѣ гости, та дори станало нужда да се усили колонията съ нови прѣселенци (628 год.); ала най-послѣ то било покорено и обърнато въ крѣпостни, които обработвали земята и прѣдавали поголѣмата часть отъ добива на господаритѣ си. Вжтрѣшнитѣ тракийски племена обаче били вѣчни неприятели на богатата колония. Поливий²⁷⁾ ни съобщава, че ако византийцитѣ успѣвали да разбиятъ едного отъ тракийскитѣ князе, нападали трима помогщи тѣхната областъ; ако се откупвали съ трибутъ отъ едного, петима други искали сжщата годишна плата; щомъ узрѣвали посѣвитѣ, явявали се варваритѣ и отвличали всичко.

Гръцкитѣ колонии по нашия Черноморски брѣгъ²⁸⁾ сж основани главно отъ милетчани. Най-стара е колонията Истрось (при Каранасуфъ), основана ок. 656 г., наречена по името на р. Истрось (Дунавъ). По на ю. иде Томи (при Кюстенджа), който градъ разцвѣналь силно въ римско врѣме поради търговията съ мизийско жито. Тукъ е билъ заточень римскитъ поетъ Овидий по заповѣдь на императора Августа (8 г. сл. Хр.) и е прѣкараль въ изгнание до смъртъта си (17 год. сл. Хр.); за да убие своята досада, той научиль езика на съсѣднитѣ гети и написалъ една поема за хвала на Августа, която за жаль е загубена. После иде колонията Одесось (Варна); Аполония (Созополь), основана отъ милетския философъ Анаксимандъръ (ок. 610 г.), разположена съ по-голѣмата си часть на островъ, съ прочуто светилище на Аполона, дѣто се намирала колосална статуя на бога, творение на художника Каламисъ. Когато римскитъ пълководецъ М. Лукулъ прѣвзель града (71 год. пр. Хр.), отнесель тая статуя въ Римъ. Народнитъ ни музей притежава една хубава надгробна плоча съ релефъ, отъ VI в. пр. Хр., намѣрена въ тоя градъ. На Аполонийци принадлежала и колония Анхиало, на сѣв. брѣгъ на Бургазкия заливъ, който градъ въ IV в. сл. Хр. се нарича отъ Амиана Марцелина *civitas magna*.

Когато горѣизброенитѣ колонии били вече въ пѣлень разцвѣтъ, между йонийцитѣ се намѣстили и доряни. Калатисъ (Мангалия) била основана отъ витинска Хераклея, Месембрия (съ тракийско име) — отъ мегаряни (ок. 510 г. пр. Хр.). По-късни извори говорятъ и за други градове по Черноморския брѣгъ: напр. Бизоне (при Каварна), което нѣкои смѣтатъ за месемврийска колония, други за варварско селище, по-късно разрушено отъ земетръсъ; послѣ Дионисополисъ (по-рано Крунои, при Балчикъ), неизвестно отъ кого и кога основани.²⁹⁾

На югъ отъ Аполония брѣгътъ слабо е билъ заселень отъ гърци; споменуватъ се тука Тиниада (дн. Иниада) и Салмидесъ

(Мидия); още трагикът Есхилъ нарича тоя брѣгъ „дивия салмидески брѣгъ на Понта, неприятель на моряцитѣ, машеха на корабитѣ“. Тракийскитѣ племена тини и асти, които живѣли покрай брѣга, ограбвали всички търговски кораби, що били изхвърляни на брѣга.

Гръцкитѣ колонисти по нашия брѣгъ, отдалечени твърдѣ много отъ метрополията, сж били принудени да живѣятъ въ приятелски сношения съ мѣстното население. Когато Филипъ II Македонски нападналъ града Одесось, гетскитѣ жреци му излѣзли насрѣща да измолятъ пощада за града.³⁰⁾ Въ борбитѣ си за политическа самостоятелностъ противъ тракийския царь Лисимахъ (313 г. сл. Хр.) градоветѣ Калатисъ, Истрось и Одесось били подпомагани отъ съседнитѣ тракийски племена.³¹⁾ Тѣ дори упражнили извѣстно влияние върху гърцитѣ: одеситянитѣ напр. приели отъ съседитѣ траки бога Дерзелата и го отжждествили съ своя хтонически великъ богъ (*θεός μέγας*); най-популярното тракийско божество, извѣстния тракийски конникъ, е било възприето отъ Одесось, Томи, Истрось, както ни учатъ образитѣ въ монетитѣ на тия градове.³²⁾

III.

Прѣди да говоримъ за елинизма въ Македония, трѣбва да се спремъ за малко върху въпроса за етнографското положение на старитѣ македонци.³³⁾ Тезата, че те сж били гърци, се поддържа предимно отъ новогръцки учени и политици, и то не безъ извѣстна политическа цѣль; ала безпристрастни английски, френски и нѣмски автори вече сж изоставили това мнѣние. И дѣйствително трѣбва да се признае прѣди всичко, че у старитѣ македонци нѣма ни следа отъ това, което е обуславяло въ историческо врѣме народностното съзнание на елинитѣ: въ гръцкитѣ сказания, въ епическата поезия, Македония не играе никаква роля; македонцитѣ не били допушани къмъ общоелинскитѣ игри и религиозни съюзи. Македонскиятъ царь Александъръ I Филелинъ (498 — 454 пр. Хр.) билъ допуснатъ да вземе участие въ олимпийскитѣ игри само слѣдъ като доказалъ, че е потомъкъ на Херакла, слѣдователно гъркъ. Херодотъ нарича тоя царь елински мжжъ, който царува надъ македонцитѣ (явно противопоставя двѣтѣ нации). Тукидидъ сжщо дѣли изрично македонци и епироти отъ елини — а за епиротитѣ е вече доказано, че не сж отъ елински произходъ;³⁴⁾ Исократъ ясно казва, че македонцитѣ сж отъ друго племе, отколкото гърцитѣ; да не споменуваме и мнѣнието на Демостена, който е билъ неприятель на македонцитѣ.

Отъ друга страна, сами македонцитѣ въ врѣме на Филипа и Александра не се смѣтали за гърци; въ прѣданието за врѣмето на Александра и диадохитѣ ясно изпжква съзнанието на македонския народъ, че е особенъ народъ, прѣдопрѣдѣленъ отъ провидѣнието да завладѣе свѣта и да се прослави.

Додѣто не се открие нѣкой паметникъ па македонски езикъ, въпросътъ за етнографското положение на македонцитѣ не може да се рѣши окончателно. За сега най-вѣроятно е мнѣнието, че той се е образувалъ отъ смѣшение на разни етнични групи: остатъци отъ старото праиндоевропейско население, къмъ което вероятно принадлежатъ и пелагонци (Битолско), послѣ тракийски и илирийски племена; така за горномакедонскитѣ племена: линкести въ Битолско, орести въ Костурско, елимиоти въ завоя на Халиакмонъ (Бистрица) не може да има съмнѣние, че сж отъ илирийско потекло;³⁵⁾ възможно е най-послѣ въ долня Македония да сж се промъкнали и части отъ гръцки племена.

Елинизацията на Македония е започнала много рано. Трѣбва прѣди всичко да изтъкнемъ, че елинската култура съзнателно е била насаждана отъ царската династия. Въ врѣмето на Александра I е било измислено съ политическа цѣль родословието на тая династия, което я свързало съ чувония гръцки герой Херакълъ. Македонскитѣ царски родъ се наричалъ „Аргеади“ и навѣрно е произхождалъ отъ малко извѣстния градъ Аргосъ въ Орестиди; нѣмало нищо по-лесно отъ това да се свърже името Аргеади съ прославения въ сказанието гръцки градъ Аргосъ въ Пелопонесъ и съ рода на Хераклидитѣ, който едно врѣме властвувалъ тамъ. Споменахме, че гърцитѣ приели това родословие и допуснали Александра въ олимпийските игри. Тая генеалогия имала голѣмо политическо значение, защото не малко улеснила установяването и затвърдяването на македонската хегемония надъ Гърция. Пъкъ не може да не се признае, че безъ свръзка съ елинската култура Македония не би могла да добие надмощие въ областитѣ, които се намѣрвали подъ влияние на тая култура.³⁶⁾

Отъ друга страна, македонскитѣ царе, въпрѣки гъркофилството си, не били слѣпи за икономическата опасностъ, която ги заплашвала отъ страна на силната по море атинска държава, която имала голѣми търговски и политически интереси по македонско-тракийския брѣгъ. Особно когато атинцитѣ завзели Амфиполисъ (дн. Йеникьой) на долна Струма въ 437 г. пр. Хр. и съ това турнали ржка на пжтя, който водѣлъ къмъ богатата съ златни руди Пангейска областъ (Пангей — дн. Пърнаръ-дагъ, Кушница), тѣ непосредствено вече застрашавали стопанската и политическа независимостъ на Македония.

За това царь Пердика II (454 — 413 г.) почва да работи противъ Атина, въ замѣна на което атинцитѣ му създавали мъчнотии въ собствената му държава, като подкрѣпяли претендентитѣ за македонския прѣстолъ и се съюзили съ князетѣ на Елимея и Линкестидата, които искали да запазятъ по-голъма самостоятелность спроти македонския царь.

Царь Архелай (413 — 399 пр. Хр.) направилъ твърде много за вътрѣшната организация на Македония: градилъ крѣпости и пжтища, въоръжилъ по-добрѣ войската си, особно конницата и пр. Усърдно подържалъ връзкитѣ съ Гърция, стремейки се да направи царския си дворъ срѣдище на елинска култура: викалъ при себе си гръцки поети и художници, уреждалъ празници и състезания по гръцки образецъ и т. н. Интересно е да се изтъкне, че гъркофилскитѣ стремежи на македонскитѣ царе били подражавани и отъ съсѣднитѣ княжества: Епиръ, Линкестидата, Орестидата и т. н.³⁷⁾

Основата на бждещето величие на Македония поставилъ гениалниятъ ѝ владѣтель Филипъ II (359 — 336 г.).³⁸⁾ Гръцките държавици въ това врѣме живѣли само съ великото си минало; за творческа работа въ политическа областъ тѣ не били вече способни. Напротивъ Филипъ въ борбата си съ Гърция хвърлилъ прѣснитѣ сили на македонския народъ, здраво сплотенъ около своя царь и организиранъ въ яка военна сила.

Първата задача на Филипа, да осигури морския си брѣгъ, посрѣщнала съпротива у гръцкитѣ колонии по тоя брѣгъ, а найвече у Атина. Филипъ най-напрѣдъ взелъ Амфиполисъ (357 г.) и скоро слѣдъ това успѣлъ да се установи и въ Пангейската областъ, дѣто основалъ града Филипи.³⁹⁾ За тая областъ ималъ притезания и тракийскитѣ царь Кетрипорисъ. Атина, огорчена отъ загубата на Амфиполисъ, сключила съюзъ съ Кетрипорисъ, съ илирийския царь Грабъ и пеонския Липей за задружна борба противъ Филипа. Ала послѣдниятъ разбилъ съюзницитѣ по отдѣлно. Стжпилъ здраво на морския брѣгъ, Филипъ скоро си създалъ и флота.

Не е тука мѣсто да описваме подробно намѣсата на Филипа въ елинскитѣ работи, която докарва битката при Херонея (338 г.) и прѣуредбата на Елада подъ хегемонията на македонския царь. За насъ е важно да изтъкнемъ слѣдното. Филипъ е прѣслѣдвалъ цѣль да спечели трайно Тракия и да направи Дунава сѣверна граница на своето царство. Затова още въ 352 год. пр. Хр. той воюва въ Тракия противъ Керсobleпта и помага на противника му Амадока, претендентъ за одриския прѣстолъ; съ тоя походъ Филипъ спечелилъ надмощие по цѣлия тракийски брѣгъ, безъ да могатъ атинцитѣ да му попрѣчатъ. Въ 346 год., когато Атина сключила

миръ съ Филипа, послѣдниятъ се обърналъ отново противъ Керсоблепта и го принудилъ да признае македонския суверенитетъ.⁴⁰⁾ Твърдѣ важна е колонизационната дѣйностъ на Филипа,⁴¹⁾ която прѣнесла гръцката култура въ вжтрѣшността на Тракия; за жаль за тия колонии нѣмаме достатъчно свѣдѣния. Страбонъ споменува въ областъта Парорбелия до Струма градоветѣ: Калиполисъ, Ортополисъ, Филипополисъ, Гарескъ, които сж били основани отъ Филипа, когато завладѣлъ тия мѣста. Тука принадлежи и гр. Александрополпсъ, основанъ по-късно въ областъта па медитѣ. Когато Филипъ окончателно покорилъ одриското царство и свалилъ Керсоблепта отъ прѣстола, той основалъ военни колонии по долината на Хебросъ (Марица), между които днешниятъ Пловдивъ (Филипополисъ).⁴²⁾ Поучителенъ е единъ надписъ, намѣренъ при село Баткунъ,⁴³⁾ който произхожда отъ врѣмето на Александра В. или малко по-рано; той свидѣтелствува, че тука е сжществувалъ градъ съ гръцка общинска уредба; така ще да сж били уредени и другитѣ, основани отъ Филипа колонии. Изказано е прѣдположение, че жителитѣ на халкидскитѣ градове, покорени отъ Филипа, сж били отчасти поселени въ тия колонии, дѣто сигурно сж били настанявани и македонци.

Тия колонии останали като острови всрѣдъ многобройното тракийско население, което продължавало да си живѣе по старъ начинъ въ своитѣ села. Тъкмо отъ околността на Пловдивъ ни сж извѣстни отъ римско врѣме много села съ чисто тракийски имена, напр.: *Cuntiegerum*, *Vevocasa*, *Palma*, *Stelugermane*, *Tiutiana*, *Pecetum*, *Zburulo*, *Carerino*, *Ardila*, *Pupesis*, *Stairesis*, *Diiesure*, *Lisenon*.⁴⁴⁾ Въ всѣки случай, отъ врѣмето на Филипа датира по-силното влияние на елинизма въ вжтрѣшна Тракия.

И въ самата Македония елинизъмътъ не хваналъ на всѣкъдѣ еднакво дълбоки корени; вжтрѣшнитѣ планински племена отъ илирийско и тракийско потекло, били слабо засегнати отъ него; тия племена до късно врѣме си запазили старата племенна уредба ѝ селско стопанство; малкото градове, които изникнали тука, били основани отъ царетѣ и снабдени съ гръцка общинска уредба, която се запазила и въ римско врѣме.⁴⁵⁾

IV.

Въ историческо врѣме сѣверната часть на Балкански полуостровъ е завзета главно отъ два народа: западната половина отъ илири, източната отъ траки. Точна етнографска граница между тия народи не може да се опрѣдѣли: между Вардаръ и Струма

тѣ се мѣсили помежду си. Струма е била граница на Тракия къмъ Македония, при всичко че въ старо врѣме и въ Македония живѣли нѣкои тракийски племена. Нѣщо повече; въ прѣдисторическо врѣме и западната частъ на полуострова до Адриатика е била заета отъ тракийци, които по-късно били изтикани отъ новонахлулитѣ илирийски племена и дори били принудени да потърсятъ нови жилища въ м. Азия (напр. фригитѣ). Слѣди отъ тракийско население може да доловимъ сѣщо въ Тесалия, сръдна Гърция, сѣвернитѣ острови на Егейско море (Тасосъ, Самотраки, Лемносъ, Наксосъ) и дори въ Критъ⁴⁶).

Първоначалното отечество на тракитѣ, които образуватъ самостоенъ членъ отъ сѣмейството на индоевропейскитѣ племена, се търси въ Карпатската областъ, отдѣто тѣ се разселили въ историческитѣ си жилища (още въ III хилядогодие пр. Хр.). Тѣхниятъ езикъ ни е познатъ по географски и лични имена и нѣколко думи, запазени у старитѣ автори⁴⁷); едва прѣди нѣколко години се намѣри въ единъ гробъ при Езерово (Борисовъ-градско) единъ златенъ прѣстенъ съ надписъ на тракийски езикъ, но съ гърцки букви, който произхожда отъ V вѣкъ прѣди Христа⁴⁸). Тракийски лични имена се срѣщатъ дори до ранно-византийско врѣме и ние имаме основание да прѣдполагаме, че въ нѣкои области на Тракия този езикъ е билъ живъ още въ VI в. сл. Хр.⁴⁹). Приема се сѣщо, че тракийската основа, върху която се развили езицитѣ български и ромънски, не е останала безъ влияние върху тѣзи езици: съ него се обясняватъ нѣкои характерни особености въ тѣхъ⁵⁰).

Голѣмъ интересъ прѣдставя културата на новокаменния периодъ (неолитъ) отъ III хилядогодие пр. Хр., която е открита на много мѣста въ България; тя се характеризира съ нарисувани глинени сѣдове, въ чиято орнаментика видно мѣсто заема спиралата; характерни сѣ сѣщо глинени идоли, които иматъ връзка на з. съ подобни находки въ Сърбия, а къмъ с.-и. съ украинската идолна група; особно костенитѣ и глинени идоли отъ с. Султанъ (Поповска околия), Коджадерменъ (Шуменско), Рачевата могила при Ямболъ, много приличатъ на подобни идоли отъ Молдава Изобщо и долната областъ обхваща частъ отъ сръдна Европа, сѣсѣднитѣ балкански страни и западна Русия; къмъ ю. тая култура достига до Тесалия и дори до сръдна Гърция. Изобщо трѣбва да се изтъкне, че неолитската култура въ Тракия и Тесалия е стояла по-високо отъ тая на островитѣ, тѣй като Тракия стои въ връзка съ по-напрѣдналитѣ страни на вжтрѣшността. Нѣкои учени прѣдполагатъ, че произходътъ на по-старата егейска култура трѣбва да се търси именно въ югозападната частъ на горѣпоменатата културна

область съ нарисувана керамика, и глинени идоли⁵¹). И въ това врѣме, втората половина на III хилядогодие пр. Хр., Тракия не е била безъ връзка съ егейската област, както показватъ мряморнитѣ идоли отъ една могила при с. Салалии (Пловдивско) и отъ Новозагорско,⁵²) които много приличатъ па тѣй нареченитѣ островни идоли.

Въ началото па бронзовия периодъ (2000 г. пр. Хр.) отношението между Югъ и Сѣверъ се измѣнява прѣднината въ културно отношение прѣмипува въ егейската област и остава въ нея прѣзъ цѣлия критско-микенски периодъ⁵³). (Ср. по-горѣ стр. 1).

У Хомера тракитѣ въ културно отношение не стоятъ по-долѣ отъ гърцитѣ: тѣ сж въоръжени по сжщи начинъ като ахейцитѣ; биятъ се съ боеви колесници, съ копия и дълги мечове; Хомеръ изрично споменува тракийския мечъ; и тракийското винарство играе значителна роля. За съотвѣтна духовна култура говори обстоятелството, че въ Илиада се споменува единъ тракийски пѣвецъ Тамирасъ. Тая по-висока култура въ Тракия, която се развивала успоредно съ критско-микенската (въ II-хилядогод. пр. Хр.),⁵⁴) трѣбва да бжде открита; това трѣбва да бжде една отъ най-важнитѣ задачи на нашата прѣдисторическа археология, толкова повече, че отдѣлни досегашни находки даватъ сигурна надежда, че тая култура непрѣменно ще се намѣри. Така при с. Карагларе (Панагюрско) е намѣренъ единъ бронзовъ мечъ, който по форма и техника принадлежи напълно къмъ микенския културенъ кръгъ.⁵⁵) Двѣ златни диадеми, едната намѣрена въ споменатия по-горѣ могиленъ гробъ при Езерово и друга отъ с. Войниците (Чирпанско), сж подобни на диадемитѣ отъ микенско врѣме и ни учатъ, че микенската традиция се е подържала въ Тракия до V в. пр. Хр.⁵⁶) При Лозенградъ прѣди нѣколко години се откри куполна гробница (отъ IV в. пр. Хр.) отъ сжщия типъ като прочутитѣ куполни гробници въ Арголида отъ микенско врѣме⁵⁷). Въ една гробница, открита неотдавна въ България, е намѣрена върху лицето на погребения златна маска, подобна па микенскитѣ. Като имаме всичко това прѣдъ видъ, не можемъ да отхвърлимъ прѣданието, което ви разказва, че въ края на XI в. пр. Хр. тракитѣ за извѣстно врѣме упражнявали морската хегемония (таласократия) въ Егейското море⁵⁸). Тегърва гръцката колонизация по брѣга откъснала тракийцитѣ отъ морето; възможно е сжщо, че новонахлули отъ къмъ с племена унищожили старата по-висока култура и Тракия изпаднала въ варварско състояние.

Ако въ историческо врѣме Тракия се е намирала подъ силно влияние на елинизма, не трѣбва отъ друга страна да забравяме и

тракийското влияние върху гърцитѣ. Известни сж отъ гръцкото сказание тракийскитѣ певци Орфей, Музей и пр.; тракийската област Пиерия при Олимпъ се е смѣтала като отечество на музитѣ; отъ тамъ тѣхниятѣ култъ се е разпространилъ въ Гърция, Отъ тракитѣ гърцитѣ сж приели и култа на Бога Диониса⁵⁹), богъ на цѣлокупния природенъ животъ и на подземния свѣтъ. Въ култа на тоя богъ се корени орфиката,⁶⁰) която въ VI вѣкъ пр. Хр. докарала цѣлъ прѣвратъ въ религиозния животъ на Елада. Въ Периклово врѣме въ атинския държавенъ култъ била приета и тракийската богиня Бендида.⁶¹) Ако вземемъ прѣдъ видъ и високо развитото земледѣлие на Тракия, не можемъ да не приемемъ за вѣрна и традицията, която приписва на тракитѣ въвеждането или поне подобрѣнието на земледѣлието въ Атика и дори основанието на Елевсина.⁶²)

Около половината на V в. пр. Хр. въ равнината на Марица изникнало мощното одриско царство. Атина е поддържала постоянно приятелски връзки съ Одриситѣ, за да ги използва за свои политически цѣли. На Садока, сина на царя Ситалка (431 — 424 пр. Хр.), атинцитѣ подарили почетно гражданско право, за да го привлѣчатъ на своя страна; атински посланници често се явявали въ двора на Ситалка; извѣстно е, че въ тѣхенъ интересъ послѣдниятъ прѣдприелъ въ 429 г. пр. Хр. походъ противъ Македония и халкидскитѣ градове. Не ще и дума, че тия сношения не малко сж спомогнали да се усили елинизъмътъ. въ Тракия. Проводникъ на елинизма тамъ сж били и сроденитѣ съ членове на тракийския царски дворъ гъркини. Така Ситалкъ е билъ жененъ за една гъркина отъ Абдера; неговиятъ наследникъ Севтъ I (ок. 424 г. пр. Хр.) ималъ за жена македонска княгиня, сестра на царя Пердика. И жената на царя Керсоблепта (359 — 341 г.) навѣрно е била гъркиня, защото синоветѣ ѝ носятъ гръцки имена; тѣмъ делфийцитѣ въ единъ намъ запазенъ надписъ подаряватъ гостоприемство, почетно мѣсто въ театъра и прѣднина при допитване до оракула. Не е чудно при тая елинизация на одриския царски дворъ, че и видни гърци се женили за тракийки: така атинскиятъ военачалникъ Ификратъ билъ жененъ за дъщерята на царя Котиса (383 — 359 г.); и други наемнишки водители, които сж действували по тракийския брѣгъ, били въ роднински връзки съ тракийскитѣ князе Берисадъ и Амадокъ.⁶³)

Това силно влияние се отразява и въ монетитѣ на тракийскитѣ царе;⁶⁴) тѣ носятъ гръцки надписи и подражаватъ типовеѣ на македонски монети или на побрѣжнитѣ гръцки градове. Спарадокъ и Севтъ I турили въ основа на своитѣ монети атическата

монетна система, което лесно се обяснява чрѣзъ твърдѣ живитѣ приятелски сношения между Атина и одриския царски дворъ въ това врѣме. Медокъ I (405 — 391 г.), който е владѣяль Марония, поставяль върху монетитѣ си лозово клонче съ гроздове, символъ заетъ отъ маронийскитѣ монети; Кетрипорисъ заель монетния си символъ отъ острова Тасосъ и т. н. Но въ тракийските монети не липсува и домашенъ националенъ символъ: това е конникътъ и конътъ, който често се срѣща въ тѣхъ.

За дѣйността на Филипа въ Тракия ние споменахме вече. Докато Филипъ е прѣслѣдвалъ главна цѣль да направи Македония силна държава и да присѣдени къмъ нея и Тракия до Дунава, синъ му Александъръ мечтаелъ да създаде всемирно царство подъ знака на елинската култура; въ това царство Балканскитѣ полуостровъ останалъ на заденъ планъ; затова въ негово врѣме не било направено токоречи нищо за елинизацията на Тракия. Лисимахъ, комуто се паднала Тракия при раздѣлата на александровата държава, сжщо нѣмалъ врѣме да работи въ тая посока; бурнитѣ врѣмена, настѣпили слѣдъ смъртта му (281 г. пр. Хр.), още помалко благоприятствували за развитието на хвърленото отъ Филипа сѣме. Тепърва римлянитѣ почнали отново да въвеждатъ въ вжтрѣшността на Тракия елинската общинска уредба (полития), съ което елинизъмътъ отново се засилва. Това се забѣлѣзва и въ тракийската религия и въ изкуството. Така ние констатираме, че въ римско врѣме повечето отъ божествата на грѣцко-римския пантеонъ били почитани въ Тракия подъ чуждите си имена и сж били изобразявани споредъ създаденитѣ отъ грѣцкото изкуство типове. Обаче повечето отъ тия божества сж стѣпили на мѣстото на по-стари домашни богове; затова често къмъ името на чуждия богъ се прибавя тракийски прѣкоръ, който ясно ни показва, че старитѣ вѣрски понятия не изчезнали въ съзнанието на тракиеца. Дори и домашнитѣ божески имена не били напълно изтикани отъ новоприетитѣ; макаръ и редко, въ надписитѣ се срѣщатъ тукъ-тамъ имената на чистотракийски божества напр.: Medizeus, Deloptes, Dabatopeios, Suregethes, Tilthazes, Darzalas (Derzelates), Jambadule, Asdules и пр., да не говоримъ тука за извѣстнитѣ отъ класическитѣ писатели тракийски богове (Дионисъ, Сабазий, Залмоксисъ и пр.). Асимилацията на чуждитѣ божества е ставала и така, че къмъ името на грѣцкия богъ се прибавяло като епитетъ името на съотвѣтното тракийско божество (напр. Аполонъ.— Кендрисосъ; Диана — Герметита).⁶⁵⁾

Грамадното мнозинство отъ намѣренитѣ въ Тракия художествени паметници носятъ елинистично-римски характеръ;

до скоро бѣхме наклонни да отричаме на тракитѣ национално художествено творчество въ историческо врѣме; ала въ послѣднитѣ години станаха извѣстни нѣкои гробни находки, които ни каратъ да промѣнимъ мнѣнието си. Имаме прѣдъ видъ находки отъ могили при Брѣзово, Панагюрище, Бѣдняково (Чирпанско) и Радювене (Ловченско), които бидоха издадени и проучени отъ Б. Филовъ.⁶⁶⁾ Това сж украшения, пафти, амулети и пр. отъ сребро, сребърни тасчета, бронзови сѣдове, разни прѣдмети отъ желѣзо (копия, юзди и пр.), златни пластинки и кржгове съ релефни образи, сребърна пластинка, пакъ съ релефни образи и пр. Намѣренитѣ прѣдмети, които произхождатъ отъ началото на IV в. пр. Хр., Филовъ разпрѣдѣля на три купчини: 1) грѣцки по форма, стилъ и сюжетъ; 2) грѣцковарварски — съ грубъ варварски стилъ, но подъ влияние на грѣцки образци (особено влияние на старойонийското изкуство); тия прѣдмети сж работени въ Тракия отъ мѣстни майстори; сюжетътъ е грѣцки, но обработката има мѣстенъ колоритъ; 3) варварски: прѣдмети, които сж лѣчатъ отъ грѣцкитѣ и по стилъ и по форма и по техника, и се характеризиратъ съ преѣкалена стилизация, фантастично съчетание на разни животински форми, стремежъ къмъ необикновенъ декоративенъ ефектъ. Филовъ се помъчи да докаже, че и тия прѣдмети сж работени отъ тракийци, че въ тѣхъ имаме паметници на тракийско художествено творчество, по стилъ напълно различно отъ грѣцкото, а прилично на скитското изкуство, което ни е извѣстно отъ находкитѣ въ южна Русия. Тоя стилъ е познатъ въ науката съ името животински или тератологически и е игралъ по-късно голѣма роля въ изкуството на сѣверна Европа, а сжщо въ византийско-славянското изкуство (ср. орнаментитѣ на старобългарскитѣ рѣкописи). Къдѣ е произлѣзълъ тоя стилъ, за сега не може да се каже; поради аналогитѣ съ изкуството на урало-алтайскитѣ племена въ Сибирь, нѣкои прѣдполагатъ, че тоя стилъ има отечеството си въ централна Азия.

Това самобитно тракийско изкуство не могло да се удържи въ Тракия; може да се прѣдпогала, че засилващото се влияние на елинизма въ Тракия отъ врѣмето на Филипа II (ср. по-горѣ стр. 11) е задушило това национално творчество и му е наложило напълно еленистически печатъ, както е станало и въ други области на културното развитие на тая страна. Възможно е сжщо, че и установяването на келтитѣ макаръ и врѣменно (278 до ок. 212 г.), въ Тракия⁶⁷⁾, което е било придружено съ голѣми упостошения, упражнило пагубно влияние върху културното развитие на страната.

Мощенъ носителъ на елинизма, както въ Тракия тѣй и въ Македония, става по-късно християнството. Въ врѣмето на

неговото изникване и засилване, старитѣ културни области около Сръдиземно море били вече повече или мо-малко елинизирани; гръцкиятъ езикъ тогава, игралъ вече роля на всесвѣтски езикъ; и ако християнството е искало да стане всесвѣтска религия, то не е могло да си служи понататѣкъ съ арамейския езикъ, на който проповѣдвалъ Ис. Христосъ, а трѣбвало да пригърне общия за цѣлия тогавашенъ културенъ свѣтъ гръцки езикъ.⁶⁸⁾ Къмъ тоя факторъ за разпространение на елинизма въ Тракия се притурило и влиянието на Константинополь, който като главенъ градъ на източната империя станалъ най-важно сръдище за елинска култура. Гръцкото влияние обаче е прѣобладавало само въ областитѣ на югъ отъ Балкана; на сѣверъ отъ него владѣялъ латински езикъ и римска култура, съ изключение, разбира се, на гръцкитѣ колонии по брѣга на Черно-море⁶⁹⁾.

БѢЛѢЖКИ.

Тука не е мѣсто за привеждане цѣлата литература по въпроситѣ, засегнати въ горната статья; ще се задоволимъ да цитираме по-леко достъпни съчинения и студии, които биха послужили на читателя, който иска да вникне по-дълбоко въ разглежданитѣ проблеми.

¹ Ed. Meyer, *Geschichte des Altertums I*² стр. 791 сл. S. Feist, *Kultur, Ausbreitung der Indogerm.* 66. — Изобщо за слѣдното в. U. Wilcken, *Neue Jahrb. Klass. Alt* 1906, I, 457 сл.

² Kretschmer, *Einleit. in die Gesch. der griech. Spr.* 401 сл.; Г. И. Кацаровъ, *Псп. LXVII* 255 сл. и тамъ цитираната литература; E. Oberhammer, *die Balkanvölker*, Wien 1917, който на късо, но много добрѣ ориентира върху етнографията на балканскитѣ народи.

³ Литературата върху критската култура е указана у В. Бузескулъ, *Лекции по исторіи Греції*, т. I (Введение въ исторію Греції) Петрогр. 1915, стр. 422; тука изтъкваме само: Lagrange, *La Crète ancienne* 1908; R. Dussaud, *les civilisations préhelléniques dans le bassin du mer Egée* 2-о изд.; P. Випперъ, *Древн. востокъ и эгейская культура*. М. 1913.

⁴ Ср. хубавия очеркъ на R. von Scala, *das Griechentum in seiner geschichtl. Entwicklung (Aus Natur und Geisteswelt 471)* стр. 5 сл.; Dussaud, ц. с. 200.

⁵ Ed. Meyer, *Gesch. des Altertums II* 249 (очаква се второ издание на тоя томъ), W. Soltau, *Oriental. und griech. Gesch.* 180 сл.; C. Fr. Lehmann-Haupt, у Gercke-Norden, *Einleitung in die Altertumswiss III*² 8.

⁶ Lehmann-Haupt ц. м. III² 11.

⁷ F. Poulsen, *der Orient und die frühgriech. Kunst*. Leipzig. 1912.

⁸ W. Larfeld, *griech. Epigraphik* 3-о изд. 204 сл. M. Nilsson, *Übernahme und Entwickl. des Alphabet durch die Griechen (Det Kgl. Danske Videnskab. Selskab. Hist.-filol. Med. I 6)*.

⁹ O. Neurath, *antike Wirtschaftsgesch.* Lpz. 1909 стр. 32 сл. (2 изд. стр. 24 сл.); В. Бузескулъ, *исторія Аѳинской демократіи* 18 сл.

¹⁰ U. Wilcken, *Hellenen und Barbaren*, въ *Neue Jahrb. für das klass. Alt* 1906 I 465; Ed. Meyer, *Gesch. des Altertums V* 320.

¹¹ Ср. J. Kaerst, *Gesch. des Hellenismus I*, 2-о изд. W. Otto, *Alexander der Crosse*, Marburg 1916 г. Ed. Meyer, *Kleine Schriften* стр. 283 сл.

¹² P. Wendland, *Die hellenistisch-roem. Kultur* стр. 13 сл. (2-о изд. не ни е достъпно).

¹³ Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht* 17 сл.; Baumgarten-Poland Wagner, *Hellenist. — roem. Kultur* стр. 15.

¹⁴ Ed. Meyer. *Kl. Schr.* 249.

¹⁵ Съ право казва G. de Sanctis, *Storia dei Romani I* 78: „presso gli antichi Greci il sentimento estetico predomina su tutte le altre facoltà e alla sua ipertrofia corrisponda una certa atrofia del senso morale“. (Ср. H. St. Chamberlain, *Grundlagen des neunzehnten Jahrh.* 9-о изд. 103. Billeter, *Anschauungen vom Wesen des Griechentums* 161 сл.

¹⁶ Cic. *Flacc.* 4, 9; *de orat.* 3, 34, 137; *Sest.* 67, 141.

¹⁷ Sall. *Ep. prim. ad. Caes.* 9. Ср. Besançon, *Les adversaires de l'helléisme à Rome* стр. 254, 259. G. Colin, *Rome et la Grèce*, 285 сл.

¹⁸ Besançon стр. 343.

¹⁹ Cic. *de rep.* II, 4, 9: *coloniarum vero quae est deducta a Graiis in Asiam, Thracam, Italiam, Siciliam, Africani, praeter unam Magnesium, quam unda non aduat? Ita barbarorum agris quasi adextera quaedam videtur ora esse Graeciae.*

²⁰ G. Herzberg, *Kurze Gesch. der altgriech. Kolon.* стр. 1 сл. H. Swoboda, в *Handwörtl. der Staatswiss.* II Suppl. 531 сл.

²¹ За тия колонии в. Busolt, *Griech. gesch.* I² 451 сл. 458 сл.

²² Г. И. Кацаровъ, *Долнострум. обл. въ старо време, въ Приноси къмъ ист. на древността* стр. 108.

²³ За Абдера, Еиосъ и Анхиало ср. Fr. Münzer und L. Strack, *ant. Münzen von Thracien* стр. 3 сл.

²⁴ Ср. G. Kazarow, в *Jahrb. des deutsch. Arch.-Institut. Anzeiger* 1918, стр. 3 сл.

²⁵ L. Bürchner, у Pauly-Wissowa, *Realenc. der klass.-Alt.* III 2242.

²⁶ J. Miller у Pauly-Wissowa III 1116. Merle, *Gesch. der Städte Byzantion und Chalkedon.* Diss.

²⁷ Polyb. IV, 45.

²⁸ J. Kleinsorge, *De civitatum graecarum in Ponti Euxini ora occid. sitarum rebus.* Diss. Halle 1888; L. Bürchner, *die Besiedlung der Küsten des Pontos Euxeinos durch die Mileser I.* (Kempten 1885).

²⁹ За Калатись, Истрось, Дионисополь ср. и В. Pick, *Münzen von Dakien und Moesien* I 83, 125, 139.

³⁰ Müllenhoff, *Deutsche Alt.* III 132. G. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgesch. der Thraker* 98.

³¹ Г. И. Кацаровъ. *Спис. Българ. Акад.* XVIII 51.

³² Ср. Pick, *Jahrb. des deutsch. arch. Inst.* XIII 159; G. Kazarow у Pauly-Kroll, *Realec.* III Suppl. 1146.

³³ По-новата литер. по тоя въпросъ ср. у Г. Кацаровъ, *Спис. Българ. акад.* X 119 сл.; обективно разглежда тоя въпросъ напоследъкъ и J. Kaerst, *Hellenismus I*² 154 сл.

³⁴ Ср. M. Nilsson, *Studien zur Gesch. des alten Epeiros*, стр. 1 сл.; *Götting, gel. Anzeigen* 1914, 546.

³⁵ Ср. O. Menghin, *Mitt. der anthropol. Gesell.* 1917, *Sitzungsber.* стр. 34; Wilamowitz-Möllendorff, *Staat und Gesellschaft der Griechen* стр. 17.

³⁶ Kaerst ц. м. I² 168 сл.

³⁷ Kaerst, I 172 сл.

³⁸ За слѣдното ср. прѣкрасното изложение на Kaerst.

³⁹ Г. И. Кацаровъ въ *Приноси* стр. 112; Филовъ, „*Отечество*“ год. IV бр. 44

стр. 3.

⁴⁰ За тракийската история въ това врѣме ср. главно Ad. Höck въ спис. Hermes, XXVI стр. 76 сл., 453 сл.; XXXIII 626 сл.

⁴¹ Kaerst, Hellenismus I ² 240 сл. 250.

⁴² Ср. Г. Кацаровъ Приноси къмъ ист. на древн. 120.

⁴³ Dumont-Homolle, Mélanges d'archéol. стр. 322.

⁴⁴ Dumont-Homolle 483 № 16.

⁴⁵ в. Mommsen Roem. Gesch. V ⁴ изд. 274 сл.

⁴⁶ Ср. Г. И. Кацаровъ, Сб. Българ. акад. наукитѣ I 4 сл. и тамъ цитираната литература. Ср. и нѣмското издание: Beiträge zur Kulturgesch. der Thraker стр. 3 сл.

⁴⁷ Ср. Tomaschek, die alten Thraker.

⁴⁸ Филовъ, Изв. Българ. арх. друж. III 205 Ср. Дечевъ т. IV стр. 70; V 232; Glotta VII 81; Kretschmer, ibid. стр. 86.

⁴⁹ Kazarow, Beiträge стр. 98.

⁵⁰ Oberhammer, Balkannvölker 22.

⁵¹ М. Hoernes, Urgesch. der bild. Kunst in Europa 2° изд. стр. 204, 310 сл. Ср. сѣга Б. Филовъ, въ Сборникъ за Ив. Шишмановъ стр. 42 сл. — Материали за неолита въ България обнародва Р. Поповъ въ Изв. българ. арх. др. т. II—VI; ср. и G. Kazarow въ praehist. Zeitschr. VI 67 сл.

⁵² Чилингиоровъ, Praehist. Zeitschr. 1915, стр. 216.

⁵³ Hoernes, ц. съч. 99.

⁵⁴ Н. Schmidt, Zeitsch für Ethnologie 1912, 244.

⁵⁵ Н. Schmidt, ц. м. стр. 243.

⁵⁶ Филовъ, Изв. Българ. арх. друж. III 206, 217.

⁵⁷ Т. W. Hasluk, Annual of the Brit. School at Athens, XVII (1912) 76 сл. Филовъ, Сборн. за Шишмановъ 46.

⁵⁸ Kazarow, Beiträge 3, заб. 6. Dottin, anciens peuples de l'Europe 241.

⁵⁹ Rohde, Psyche 3° изд. II стр. 1 сл.

⁶⁰ Rohde, цит. м. II 103 сл. Gomperz, Griech. Denker I 65 сл.

⁶¹ Г. Кацаровъ, Изв. истор. друж. II стр. 30.

⁶² G, Kazarow, Beiträge 40 сл.

⁶³ А. Hoesck, Hermes XXXIII 633; P. Foucart, Les athéniens dans la Chersonèse de Thrace 9.

⁶⁴ Добруски, Мсб. XIV стр. 562; Мушмовъ, Ант.-монети на Балк. полуостровъ 390 сл.

⁶⁵ По тоя въпросъ ще говоримъ на друго мѣсто.

⁶⁶ Изв. Българ. арх. друж. VI стр. 1; Mitteil. des arch. Inst., roem. Abt. 1917 стр. 21 сл.

⁶⁷ Г. Кацаровъ, Спис. Българ. Акад. XVIII 53 сл.

⁶⁸ Deissmann, Licht von Osten 2° изд. стр. 39.

⁶⁹ Oberhammer, Balkanvölker, стр. 12.